

มุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรม อิสลามในเมืองหลวง

MUSLIM BANGKOK NOI: HISTORICAL DEVELOPMENT, IDENTITY, LOCAL WISDOM AND WAYS OF MUSLIM CULTURE IN A CAPITAL CITY

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สำราญ พลดี

Assistant Professor Dr.Samran Phondee

สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยธนบุรี

ltee007@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ 1) ศึกษาภูมิหลัง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมในพื้นที่ริมคลองบางกอกน้อย 2) วิเคราะห์กระบวนการปรับตัว การธำรงอัตลักษณ์ การอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมความเป็นชุมชนมุสลิมริมฝั่งคลองบางกอกน้อยภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า บรรพบุรุษของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยคือกลุ่มคนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2310 เป็นชุมชนที่เคร่งครัดในศาสนาอิสลาม นิกายซุนนี มีมัสยิดหลวงอันซอร์ริซซุนนะห์เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยธำรงอัตลักษณ์ที่สะท้อนผ่านการแต่งกายและการปฏิบัติศาสนกิจ มรดกภูมิปัญญาที่สำคัญคืออาหารมุสลิมและการทำที่นอนยัดนุ่น มีวิถีวัฒนธรรมที่ยึดมั่นตามคำสอนของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด และกระบวนการปรับตัวที่สำคัญคือการปลูกฝังแนวคิดและวิถีการดำรงตนตามแนวทางของศาสนาอิสลามไว้ในระบบการศึกษา ส่งผลให้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้มแข็งสามารถดำรงตนและพื้นที่ทางสังคมได้อย่างภาคภูมิใจ

คำสำคัญ: มุสลิมบางกอกน้อย, พัฒนาการทางประวัติศาสตร์, กระบวนการปรับตัว

Abstract

This research had two main objectives including 1) to study the background, historical development, identity, local wisdom and local culture of Muslim community in Bangkok Noi Canalside, and 2) to analyze the paradigm in adaptation, the remaining of identity, conservation of local wisdom and ways of local culture of the Muslim community in Bangkok Noi Canalside in accordance with historical contexts. This research employed qualitative methods including reviewing and collecting related documents and fieldwork study. The data was then analyzed, synthesized and presented in descriptive research analysis. The results showed that ancestors of the Muslim community in Bangkok Noi migrated from Ayutthaya since the period of the second loss of the Ayutthaya City. This Muslim community has strongly adhered to the Islam Sunni. Additionally, the establishment of Ansorissunnah Royal Mosque has been the center of the community. Remarkably, the community has remained their identity through the way of dressing and

performing strictly in accordance with the Islam religion. Significant local wisdom of the community is Muslim food and making white silk cotton mattress. For the ways of culture, it has been strictly followed the principle of Islam. Nevertheless, the significance of paradigm in adaptation is to build awareness and ways of living following the Islam, which have been embedded in the educational system. As a consequence, these practices have constructed the strength of the ethnic group and have effectively supported the existence and maintained their social zone.

Key words: Muslim Bangkok Noi, historical development, paradigm in adaptation

บทนำ

ชาวมุสลิมบางกอกน้อยเป็นชุมชนเก่าแก่ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานครตั้งแต่พ.ศ.2310 บรรพบุรุษของชาวมุสลิมบางกอกน้อยเป็นชนชาติอาหรับ ฮาเดรออ์รอม่าห์ที่เข้ามาติดต่อกับชายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงเป็นอีกชุมชนมุสลิมอีกชุมชนหนึ่งที่มีสายสกุลต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ ซอลีฮี กริมิ มัสอูดี สมะดี ฮะกิมิ ศรีจ รุญ รักษมณี เกตุเพียกกิจ อรุณโอบซุ้ กองทรัพย์โต ฯลฯ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2541: 61) อย่างไรก็ตามบรรพบุรุษของชุมชนมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อยนี้น่าจะมีบรรพบุรุษที่มีแต่เดิมบ้างแล้ว แต่กลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มที่อพยพหนีภัยสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา ซึ่งบางกลุ่มก็ได้ตั้งรกรากอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเรื่อยมาทั้งบางเขน บางอ้อ ฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ และบางลำพู (กุสุมา รักษมณี, 2550: 17) มุสลิมบางกอกน้อยนับถือศาสนาอิสลาม นิกายซุนนี แต่เดิมปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นแพลอยน้ำอยู่ริมฝั่งริมคลองบางกอกน้อยจึงถูกเรียกว่า “แพแพ”

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปเพชรบุรี และทรงมีพระราชประสงค์ที่จะใช้พื้นที่ตรงบริเวณปากคลองบางกอกน้อยนี้เป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟต้นทาง จึงแลกที่ดินฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็นอยู่ริ้วหลวงกับชุมชนมุสลิม โดยพระราชทานที่ดินรวมถึงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างมีสยดแห่งใหม่ จึงทำให้ชุมชนมุสลิมย้ายไปอยู่ข้างอยู่ริ้วตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน (พรพรรณ ศรีสิริรัตน์, 2549: 109) มีศาสนสถานคือมีสยดหลวงอันซอริซซุนนะห์หรือมีสยดบางกอกน้อยเป็นศูนย์กลางของชุมชน นอกจากนี้เป็นศูนย์กลางการประกอบศาสนกิจแล้วยังเป็นศูนย์รวมแห่งวิถีการดำเนินชีวิตของชาวมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อยและบริเวณใกล้เคียงด้วย

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านกายภาพจากชุมชนริมน้ำมาสู่การเป็นชุมชนบก จากชุมชนเรือนแพและการค้าขายมาเป็นชุมชนอยู่อาศัย วิถีชีวิตเช่นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนมุสลิม ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา รวมถึงวิถีวัฒนธรรมของตนเองซึ่งยังคงรักษาไว้ได้อย่างมั่นคง แต่ก็มีบางด้านได้เปลี่ยนแปลงและเลือนหายไปตามกาลเวลา ตัวอย่างเช่น การทำที่นอนที่ถือว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาสำคัญที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวมุสลิมบางกอกน้อย ในอดีตเป็นสินค้าสำคัญมีคุณภาพเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย แต่ปัจจุบันลดน้อยลงเหลือแหล่งผลิตอยู่เพียงแห่งเดียว เป็นต้น อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนได้ทำให้ชุมชนมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อยยังคงดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนมุสลิมไว้จนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวมุสลิมที่อยู่ในพื้นที่บางกอกน้อย ในหัวข้อ มุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและวิถีวัฒนธรรมอิสลามในเมืองหลวง เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลัง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยที่มีคุณค่าและกำลังถูกระงับด้วยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงของสังคม ส่งผลให้อัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญาของชาวมุสลิม

บางกอกน้อยเริ่มเสื่อมเลือนและอาจจะสูญหายไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินชีวิตในห้วงของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงจะทำให้ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของย่านเก่าที่มีอัตลักษณ์แตกต่างกันและมีใช้เพียงกายภาพ แต่หมายรวมถึงความหลากหลายในวิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาอย่างเหมาะสมและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาภูมิหลัง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมในพื้นที่ริมฝั่งคลองบางกอกน้อย
2. วิเคราะห์กระบวนการปรับตัว การธำรงอัตลักษณ์ การอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมความเป็นชุมชนมุสลิมริมฝั่งคลองบางกอกน้อยภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์

นิยามศัพท์เฉพาะ

มุสลิมบางกอกน้อย หมายถึง กลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม นิกายซุนนี ในพื้นที่บริเวณริมคลองบางกอกน้อย ฝั่งเหนือตั้งแต่ปากคลองจนถึงตรงข้ามวัดสุวรรณาราม

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนมุสลิมริมฝั่งคลองบางกอกน้อยภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา

อัตลักษณ์ หมายถึง คุณลักษณะเฉพาะตนของชาวมุสลิมบางกอกน้อย ซึ่งเป็นลักษณะที่เกิดจากการนิยามตัวตนของผู้คนกับระบบสังคม เมื่อผู้คนแต่ละกลุ่มต้องการรักษาความเป็นหนึ่งเดียว หรือความเป็นปึกแผ่นในพวกเดียวกัน กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ก็จะเกิดขึ้นซึ่งจะสัมพันธ์กับบริบทที่แวดล้อมกลุ่มคนนั้น

มรดกภูมิปัญญา หมายถึง สิ่งที่เป็นความคิด อันเกิดจากสติปัญญา ความสามารถความชำนาญ จากการสั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตของชุมชนมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อย

วิถีวัฒนธรรมอิสลาม หมายถึง รูปแบบหรือแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อย อันนำมาซึ่งความเจริญงอกงาม ความสุขของกลุ่มคน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยวิธีการค้นคว้าและรวบรวมจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการศึกษาภาคสนาม นำเสนอข้อมูลในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาวมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รวมถึงกระบวนการปรับตัวและการธำรงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนมุสลิม เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และข้อมูลชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ พงศาวดาร บันทึกของชาวต่างชาติ กฎหมาย ประวัติของศาสนสถาน เอกสารของทางราชการ รายงานการวิจัยวิทยานิพนธ์ รวมถึงหนังสือของนักวิชาการที่มีอยู่ทั้งจากหน่วยของภาครัฐและเอกชน ผู้วิจัยได้จัดแบ่งข้อมูลตามบริบทของเอกสาร จากนั้นศึกษาวิเคราะห์และวิพากษ์โดยใช้วิธีทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้เอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรและหลักฐานทางโบราณคดีร่วมประกอบการศึกษา

2. การวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ (ชุมชน โบราณสถาน (มัสยิด) สถานที่สำคัญอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในพื้นที่ทั้งบางกอกน้อย

ส่วนที่ 2 ข้อมูลการสัมภาษณ์บุคคล (Oral history) ที่เกี่ยวข้องในการให้ข้อมูลในด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ การศึกษา ความเป็นชุมชนมุสลิม รวมถึงข้อมูลตามวัตถุประสงค์ เช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา ประชาชนชาวบ้าน และผู้อาวุโส เป็นต้น ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลตามที่ต้องการอย่างสมบูรณ์ที่สุด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากหลักฐานและเอกสาร และเก็บข้อมูลจากภาคสนามทั้งข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ รวมถึงจากการสัมภาษณ์ทั้งจากนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา รวมถึงการเก็บข้อมูลภาคสนาม เกี่ยวกับสถานที่สำคัญของชุมชน

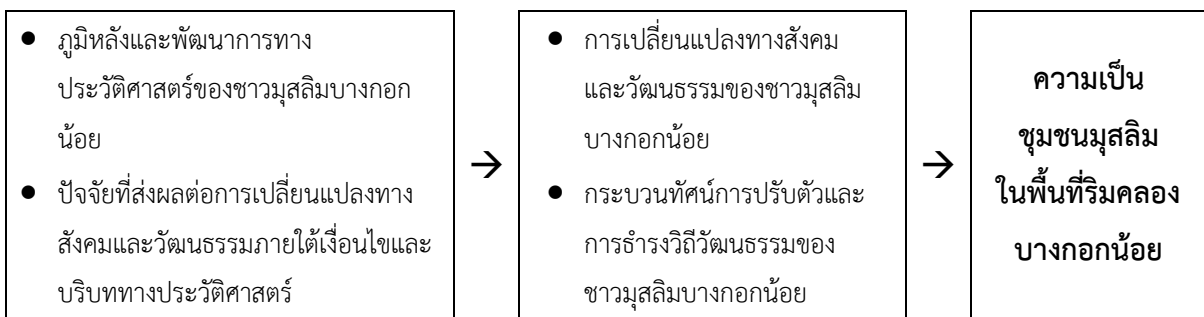
4. การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่รวบรวมจากเอกสารและวิจัยภาคสนามมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่ออธิบายภูมิหลัง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมในพื้นที่คลองบางกอกน้อย รวมถึงวิเคราะห์กระบวนการปรับตัวของชาวมุสลิมบางกอกน้อยภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ อันจะนำมาเป็นฐานข้อมูลของชุมชนที่ต้องการตามหลักวิชาการ เป็นแนวคิดในการศึกษาค้นคว้า อ้างอิง รวมถึงทำความเข้าใจอดีตของชุมชนที่ถูกต้องนำไปสู่การพัฒนาปัจจุบันและการวางแผนอนาคตได้อย่างเหมาะสม

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาเรื่อง มุสลิมบางกอกน้อย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมอิสลามในเมืองหลวง ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ ดังนี้

- 1. ขอบเขตด้านเวลา** ตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325) จนถึงปัจจุบัน
- 2. ขอบเขตด้านพื้นที่** ชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อย ประกอบด้วย 2 ชุมชน คือ ชุมชนโดยรอบมัสยิดหลวงอันซอร์ริซุนนะห์และชุมชนสันติชนสงเคราะห์ 2
- 3. ขอบเขตด้านเนื้อหา** ประกอบด้วยภูมิหลังและ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนชาวมุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อย และกระบวนการปรับตัว การธำรงอัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญา

กรอบแนวคิดการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยมีภูมิหลังและ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เป็นชุมชนที่ยังธำรงอัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของกลุ่มชนอย่างชัดเจน เป็นวิถีที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อความศรัทธาในที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานคำสอนทางศาสนา ดังรายละเอียดตามประเด็นดังนี้

1. ภูมิหลังและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อย

ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยเป็นชุมชนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยล่องแพหนีภัยสงครามมาผูกแพรวมกันบริเวณฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย อย่างไรก็ตามเชื่อว่าบรรพบุรุษของชุมชนมุสลิมบริเวณบางกอกน้อยนี้น่าจะมีมาแต่เดิมได้ตั้งถิ่นฐานอยู่แต่เดิมบ้างแล้ว แต่กลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มที่อพยพหนีภัยสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2310 แต่เดิมมีบางกลุ่มได้ตั้งรกรากอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเรื่อยมาทั้งบางเขน บางอ้อ บางกอกน้อย บางกอกใหญ่ และบางลำพู ในส่วนของบางกอกน้อยมีการอพยพเข้ามาสมทบกับกลุ่มที่มีอยู่เดิม

การศึกษาเกี่ยวกับเชื้อสายของชาวชุมชนในแถบบางกอกน้อย นักวิชาการได้อธิบายไว้หลายแนวคิด เช่น กุสุมา รักษมณี (2555: 16) อธิบายว่า มุสลิมบางกอกน้อยมีหลายเชื้อชาติ ต้นตระกูลเป็นพ่อค้าชาวอาหรับก็มี สืบสายมาจากสุลต่านสุลัยมานชาวเปอร์เซียก็มี จากพ่อค้าและช่างฝีมือชาวมลายูก็มี อีกทั้งยังมีตระกูลที่เป็นมุสลิมชาวอินเดียและชาวชวาด้วย เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2541: 61) กล่าวว่า ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยมีบรรพบุรุษเป็นชนชาติอาหรับ ฮาเตอร์รอเม้าท์ที่เข้ามาทำการค้าขายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีสายตระกูลต่างๆ ส่วนหนึ่งกระจายตัวไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งก็ยังคงอยู่ในพื้นที่ สืบสายสกุลตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นสายตระกูลสำคัญที่ยังคงตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่เดิม เช่น ซอลฮี กริมี่ มัสอูดี ฮะกิมี่ ศรีจรูญ รักษมณี เกตุเพียงกิจ อรุณโษษฐ์ กองทรัพย์โต เป็นต้น

ในอดีตมุสลิมบางกอกน้อยปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นแพลอยน้ำอยู่ทางด้านฝั่งใต้ของคลอง หรือฝั่งของโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน จึงถูกเรียกว่า “แขกแพ” (เรียกตามลักษณะการอยู่อาศัย) โดยที่ลักษณะของพื้นที่บางกอกน้อยเป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคม ส่งผลให้พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าขาย ทั้งจากผู้คนที่อยู่ลึกเข้าไปด้านในคลองบางกอกน้อยและผู้คนเดินทางมาตามเส้นทางหลักหรือแม่น้ำเจ้าพระยา โดยที่มีทักษะด้านการค้าขายของชาวมุสลิมที่มีอยู่แต่เดิม ลักษณะของเรือนแพของชาวมุสลิมบางกอกน้อยในอดีต จึงเป็นชุมชนเรือนแพที่ทำการค้าขายรวมถึงความเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับศูนย์กลางทางอำนาจทั้งสมัยธนบุรีและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จึงอ้างความเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งและรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่อง

มุสลิมในพื้นที่บางกอกน้อยเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง เห็นได้จากศาสนสถานที่ยังคงตามความเชื่อของศาสนาอิสลามคือ สุเหร่าหรือมัสยิดหรือกุฎี เมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ชาวมุสลิมบางกอกน้อยได้มีการสร้างมัสยิดของตนเองขึ้นที่ฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่เป็นรูปถ่ายที่บ่งบอกถึงลักษณะของศาสนสถานแห่งนี้ แต่ก็มีเอกสารของทางราชการที่กล่าวถึงการสร้างสถานีและเส้นทางรถไฟจากธนบุรีไปเพชรบุรีซึ่งระบุถึงโครงการดังกล่าวที่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ในส่วนที่เป็นมัสยิดของชาวมุสลิมบางกอกน้อย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างเส้นทางรถไฟไปเพชรบุรีโดยมีสถานีต้นทางที่บางกอกน้อย ซึ่งพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งของชุมชนมุสลิม มี กุโบร์ มัสยิด เป็นศูนย์กลางทางศาสนาของชุมชนจึงได้มีการแลกเปลี่ยนพื้นที่กัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินริมคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือให้เป็นที่ตั้งของชุมชนแห่งใหม่ และพระราชทานพระราชทรัพย์ในการสร้างมัสยิดแห่งใหม่ ปัจจุบันมัสยิดแห่งนี้มีชื่อว่า “มัสยิดหลวงอันซอริซุซนะห์” ดังปรากฏในพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1 ว่า

“...ถ้าไม่มีท่าทางอย่างอื่นที่จะแก้ไขได้แล้วก็ต้องให้แลก แต่อยากให้มีแม่น้ำเป็นด้านกว้างให้ด้านยาวยื่นเข้าไปจากคลอง แล้วแต่จะจัดการตกลงกันประการใด ตามที่เธอเห็นสมควรแลเปนความจำเป็น” (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค/๑๒ เรื่องสุเหร่าแขกที่จะต้องทำทางรถไฟเมืองเพชรบุรี [๓๐ เม.ย. ๑๘๙ - ๒๐ ม.ค. ๑๒๖])

เมื่อชุมชนมุสลิมได้ย้ายข้ามฝั่งคลองบางกอกน้อยมาที่ฝั่งเหนือแล้วก็ได้ขยายตัวออกไป อาศัยอยู่ในเรือนริมฝั่งคลอง รวมไปถึงในเรือนแพริมน้ำ เรียงรายกันไปตั้งแต่ปากคลองจนถึงหน้าวัดสุวรรณาราม (กุสุมา รักษมณี, 2554: 10-12)

โดยชาวมุสลิมอยู่อาศัยรวมกันหนาแน่นบริเวณรอบมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ และบางกลุ่มที่กระจายแทรกปนอยู่กับชุมชนชาวพุทธตามริมคลองบางกอกน้อย

ต่อมาในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยได้รับผลกระทบจากการโจมตีทางอากาศอย่างหนักเนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่ราชการสำคัญและสถานีรถไฟบางกอกน้อยอันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการลำเลียงเสบียงอาหารและสรรพาวุธของฝ่ายญี่ปุ่น ความเสียหายจากสงครามเกิดขึ้นหลายครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตร ส่งผลให้ชุมชนได้รับความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน เมื่อสงครามสงบก็มีชาวมุสลิมบางส่วนย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังกลับมารวมตัวกันเป็นชุมชนเดิม ร่วมกันสร้างศาสนสถาน สถานที่สำคัญของชุมชน และโรงเรียน จนกลับมาเป็นชุมชนที่มีความมั่นคงเข้มแข็งอีกครั้ง

ปัจจุบันชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยคือ ชุมชนมุสลิมที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งเหนือ ตั้งแต่บริเวณปากคลองจนถึงตรงข้ามวัดสุวรรณาราม ประกอบด้วย 2 ชุมชน ชุมชนแรกตั้งอยู่โดยรอบมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ เรียกอีกชื่อหนึ่งที่เรียกมุสลิมบางกอกน้อย ชุมชนที่ 2 เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ลึกเข้าไปด้านในคลอง ถัดจากสะพานอรุณอมรินทร์เข้าไป เรียกว่าชุมชนสันติชนสงเคราะห์ 2 ทั้งสองชุมชนต่างก็เป็นเครือญาติและใช้มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ในการประกอบศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาร่วมกัน

2. อัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมอิสลามของชาวมุสลิมบางกอกน้อย

อัตลักษณ์ของชาวมุสลิมบางกอกน้อยคือสิ่งที่สะท้อนผ่านวิถีในการดำรงชีวิตโดยตั้งอยู่ในกรอบทางความคิดความเชื่อของศาสนาอิสลาม นิกายซุนนี มีความโดดเด่นที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ การแต่งกายและการประกอบศาสนกิจ

การแต่งกาย ที่มีความชัดเจนว่าเป็นไปภายใต้กรอบของศาสนา วัตถุประสงค์สำคัญคือการปกปิดสิ่งพึงละอายของร่างกายทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งกายของสตรีมุสลิมที่จะต้องไม่ให้ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายนั้นเป็นเหตุปัจจัยอันนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างกัน แต่จะต้องเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดังนั้นการแต่งกายของทั้งชายและหญิงของชาวมุสลิมบางกอกน้อยจึงยังคงยึดติดตามหลักการของศาสนาอิสลาม

การปฏิบัติศาสนกิจ เป็นวิถีที่ชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่ยังคงยึดถือและปฏิบัติสืบกันมาอย่างเคร่งครัด ทั้งการปฏิบัติศาสนกิจในรอบวัน การปฏิบัติศาสนกิจในรอบปี รวมถึงการปฏิบัติศาสนกิจในช่วงชีวิต การปฏิบัติศาสนกิจที่ยังเห็นความเข้มข้นในการปฏิบัติ เป็นเรื่องของการละหมาดที่เคร่งครัดในการปฏิบัติวันละ 5 เวลา ที่น่าสนใจคือความหลากหลายของกลุ่มชาวมุสลิมบางกอกน้อยในการเข้าร่วมปฏิบัติศาสนกิจที่มีทั้งคนชรารุ่นเก่าไปจนถึงกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการปลูกฝังกันอย่างต่อเนื่อง ส่วนการปฏิบัติศาสนกิจในรอบปีก็ยังคงปฏิบัติกันอย่างครบถ้วน เช่น การถือศีลอด การจ่ายซะกาต การประกอบพิธีฮัจญ์ วันอีดิลฟิตรี วันอีดิลอัฎฮา เป็นต้น รวมถึงพิธีกรรมในช่วงชีวิตที่ยึดมั่น เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การเข้าสุหนัต การแต่งงาน การตาย เป็นต้น

มรดกภูมิปัญญาของชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่สืบต่อกันมาอย่างชัดเจน คือ การทำที่นอน ที่ได้รับรูปแบบมาจากสิงคโปร์ ถ่ายทอดผ่านบรรพบุรุษตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 (ฟาริด มัสอูดี, สัมภาษณ์:19 พฤษภาคม 2560) และมีการสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่มีคุณภาพจำหน่ายเป็นสินค้าจนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ในอดีตที่นอนของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยได้รับความนิยมอย่างมาก จนมีการทำกันแทบทุกครัวเรือน ต่อมาความนิยมดังกล่าวก็ลดลงเนื่องจากมีที่นอนที่ทำด้วยวัสดุอื่นที่ทันสมัย ราคาถูกกว่าเข้ามาแย่งตลาดและลูกค้าจึงทำให้มรดกภูมิปัญญาด้านนี้เริ่มเสื่อมความนิยมไป

อาหาร เป็นวิถีวัฒนธรรมอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงมรดกภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวมุสลิมแต่ยังสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนได้อย่างชัดเจน เนื่องจากอาหารแต่ละชนิดจะต้องถูกต้องตามหลักการของศาสนาอิสลาม และยังแฝงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมมุสลิมไว้อีกมากมาย อาหารของชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่โดดเด่นมีทั้งอาหารคาว อาหารหวาน และอาหารว่าง อาหารหลักคือ ข้าวหมก มีข้าวหมกเนื้อ ข้าวหมกไก่ โดยเนื้อวัวที่จะนำมาทำเป็นอาหารล้วนเป็นเนื้อวัวที่เชือดเองถูกต้องตาม

หลักศาสนาอิสลาม ที่เรียกว่าเนื้อฮาลาล นอกจากนั้นก็เป็นอาหารประเภทแกงต่างๆ เช่น แกงเผ็ด แกงมัสมั่น ขนมหุ้น แกงเขียวหวาน สลัดแขก ก๋วยเตี๋ยว เนื้อสะเต๊ะ ขนมหีบ ลำเต็ยหรือหุ่ม ฯลฯ ส่วนอาหารหวานที่เห็นทั่วไป คือ ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง หม้อแกงถั่ว ขนมหั่น ซาลาเปาทอด ขนมหัดเล่ ขนมหั่น เป็นต้น อาหารเหล่านี้จะมีจำนวนมากขึ้นเมื่อใช้บริโภคในเทศกาลหรือวันสำคัญต่างๆ หรือช่วงโอกาสพิเศษที่เป็นงานบุญ เช่น วันอีดิลฟิตรีหรืองานฉลองสิ้นสุดการถือศีลอด อีดิลอัฎฮาหรืองานฉลองการสิ้นสุดพิธีฮัจญ์ งานวะลิมะห์หรืองานแต่งงาน เป็นต้น (กุสุมา รัชชมนี, 2555) วิถีวัฒนธรรมของชาวมุสลิมที่แฝงอยู่ในสำหรับอาหารเหล่านี้ ถือเป็นการใช้อาหารเป็นเครื่องมือในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยมีแนวคิดชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยจะถือว่าเมื่อมีผู้มาเยือนจำเป็นจะต้องต้อนรับด้วยอาหารที่ดีที่สุด รวมถึงอาหารที่ในกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ จะเป็นคติความเชื่อในเรื่องการสร้างบุญตามหลักการของศาสนา คือ การรับประทานอาหารในสำหรับเดียวกันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นหนึ่งเดียวกัน

3. กระบวนทัศน์การปรับตัวของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์

กระบวนทัศน์สำคัญที่ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยนำมาใช้เพื่อดำรงวิถีวัฒนธรรม คือการปลูกฝังความเป็นตัวตนไว้ในระบบการศึกษาเพื่อการปรับตัวอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุข และการศึกษาศาสนาอิสลามตามแนวทางสุนีห์ รวมถึงปลูกฝังในวิถีการดำรงตนตลอดชีวิต ดังนั้นชาวมุสลิมจึงพยายามปรับตัวเพื่อการดำรงตนและเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของตนเองด้วยการปลูกฝังความคิดความเชื่อในวิถีชีวิตที่อิงตามหลักการของศาสนาอิสลาม ดังนั้นชาวมุสลิมบางกอกน้อยจึงให้ความสำคัญกับเรื่องของการศึกษาอย่างมากมาตั้งแต่อดีต โดยจัดการศึกษาด้านศาสนาและการศึกษาสามัญควบคู่กัน เห็นได้จากการสร้างโรงเรียนราชการุญ โรงเรียนอนุชนบางกอกน้อย รวมถึงอัล อิศลาหุ สมาคม

โรงเรียนราชการุญ เป็นโรงเรียนที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจของชุมชนตั้งแต่เมื่อครั้งที่มีการย้ายชุมชนข้ามฝั่งคลองไปด้านเหนือแล้วโดยมีแนวคิดว่าจะมีสถานที่สำหรับให้ลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งด้านศาสนาและวิชาการสามัญทั่วไป โรงเรียนเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2453 เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาเป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากของโรงเรียนราชการุญได้รับความเสียหายอย่างหนัก เมื่อสิ้นสงครามสถานที่เดิมไม่สะดวกในการดำเนินงาน ได้ย้ายโรงเรียนไปเปิดดำเนินการที่บางยี่ขันและดำเนินงานเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ.2520 ก็ปิดตัวลง

โรงเรียนอนุชนบางกอกน้อย เป็นโรงเรียนที่มีการจัดการเรียนการสอนทั้งศาสนาอิสลามควบคู่กับสามัญตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยสอนภาษาอาหรับตั้งแต่ระดับอนุบาล และส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามหลักการของศาสนาอิสลาม นักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลามสามารถแต่งกายตามหลักการของศาสนาได้ บริหารงานโดยมูลนิธิมัสยิดหลวงอันซอร์ริชชุมชนฯ นอกจากเปิดสอนตามระบบการศึกษาทั่วไปแล้ว โรงเรียนยังให้ความสำคัญอย่างมากคือการสอดแทรกวิถีการดำรงชีวิตตามหลักการของศาสนาอิสลาม อันจะนำมาซึ่งความดีงามของชีวิตชาวมุสลิม

องค์กร อัล อิศลาหุ สมาคม ก่อตั้งขึ้นจากการร่วมมือร่วมใจกันของ “คณะมัสยิดบางกอกน้อย” และพี่น้องมุสลิมทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ที่เห็นความสำคัญของการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของศาสนาอิสลามนิกายสุนีห์ สมาคมได้จัดตั้งและจดทะเบียนอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2475 ใช้ชื่อว่า “อัล อิศลาหุ สมาคม” (อัล-อิสลาหุ สมาคม บางกอกน้อย, 2547) ปัจจุบันการดำเนินงานของ อัล อิศลาหุ สมาคม ได้พัฒนาให้มีความทันสมัย เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดทำเว็บไซต์ การจัดกิจกรรมต่างๆ การส่งเสริมองค์ความรู้ในหลากหลายรูปแบบ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า กระบวนทัศน์การปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมบางกอกน้อย มีความเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อและความศรัทธาต่อศาสนาอิสลามนิกายสุนีห์ ที่ดำเนินมาแล้วตั้งแต่ครั้งอดีตโดยถ่ายทอดผ่านระบบและกระบวนการทางการศึกษาที่หลากหลาย เป็นความพยายามด้านการศึกษาที่นับได้ว่าเป็นกระบวนทัศน์สำคัญในการปรับตัวของชุมชนมุสลิมให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา มีปัจจัยและสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง

แตกต่างกัน สิ่งสำคัญคือกระบวนการที่คนดังกล่าวยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาที่มีต่อศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด อันนำมาซึ่งการดำรงอยู่ร่วมกันกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้อย่างสันติสุข และตั้งอยู่บนพื้นฐานของเอกลักษณ์ความเป็นตัวตนมุสลิม

อภิปรายผล

ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่อง มีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนครั้งสำคัญในสมัยของการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยครั้งใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีรูปแบบของการปรับปรุงบ้านเมืองส่วนใหญ่คือโครงสร้างพื้นฐานแบบตะวันตก เช่น ถนน สะพาน หรือสถานที่สำคัญต่างๆ การพัฒนาบ้านเมืองเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นชุมชนมุสลิมที่อาศัยอยู่เดิมในลักษณะของการเวนคืนที่ดินที่รัฐจำเป็นต้องใช้พื้นที่ คือกรณีการสร้างสถานีรถไฟธนบุรีได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนมุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมที่จะมีการก่อสร้าง ชุมชนจำเป็นต้องโยกย้ายออกจากพื้นที่ ชุมชนมุสลิมดังกล่าวเลือกขอแลกเปลี่ยนพื้นที่เดิมของตนเองไปกับพื้นที่ใหม่ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามคลองแทนการย้ายออกนอกพื้นที่

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยในอดีตที่มีลักษณะเป็นบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับเส้นทางน้ำทั้งการอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ รวมถึงวิถีวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน (กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2545) ที่อธิบายว่าแต่เดิมนั้นจะพิจารณาถึงวิถีการดำรงชีวิตของตนเองเป็นหลัก พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ สะดวกต่อการคมนาคม มีทรัพยากรเพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค ก็จะเป็นแหล่งที่ได้รับการคัดเลือกในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของผู้คน โดยเฉพาะเส้นทางน้ำที่มีการสร้างบ้านเรือนขนานยาวไปกับเส้นทางน้ำก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นเส้นทางบกหรือถนน

เหตุผลสำคัญประการหนึ่งคือความผูกพันที่มีต่อบรรพบุรุษ ชุมชนมุสลิมมีมัสยิด (หลังเดิม) เป็นศูนย์รวมของชุมชนภายในพื้นที่ของมัสยิดยังมีที่ฝังศพของบรรพชนที่มีการจัดทำไว้เป็นอย่างดี เป็นความผูกพันที่มีต่อชุมชน เมื่อต้องย้ายออกจากพื้นที่เดิมเนื่องจากโครงการก่อสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อย หัวหน้าชุมชนจึงร้องขอทางราชการไม่ให้ทำลายที่ฝังศพของบรรพชนของตน แสดงถึงความผูกพันและความกตัญญูที่มีต่อบรรพชนของชาวมุสลิม ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อความเป็นมุสลิมทุกคนที่ดำรงรักษาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นกับชุมชนมุสลิมบางกอกน้อย สอดคล้องกับแนวคิดของสนิท สัมครการ (2538: 2) ที่อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพฤติกรรมของกลุ่มคนในสังคม โดยเฉพาะการกระทำหรือพฤติกรรมทางสังคมที่สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มีต่อกัน รวมถึงแนวคิดของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2530: 22-23) ที่อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือความแตกต่างขององค์ภาวะอย่างหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับในเวลาที่แตกต่างกัน ส่วนโครงสร้างทางสังคมหมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งครอบครัว ชนชั้น ชุมชน บรรทัดฐานทางสังคม และเป้าหมาย เป็นต้น ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยก็เป็นการเปลี่ยนแปลงหรือความแตกต่างในความสัมพันธ์ภายในชุมชน กล่าวคือรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อยมีลักษณะเป็นแบบวิวัฒนาการ (Evolutionary change) ดังที่เอสแมน (Esman) (อ้างถึงใน อนันต์ เกตุวงศ์, 2533: 45-46) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าวเกิดจากการแพร่กระจายความคิดหรืออุดมการณ์ใหม่ และความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิชาการและเทคโนโลยีอย่างค่อยเป็นค่อยไปจนสังคมเกิดความรู้สึกที่จะเปลี่ยนแปลง จึงเกิดความต้องการและเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงส่วนต่างๆ ของสังคม กระบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างอิสระอยู่บนพื้นฐานความพร้อม ความพอใจ ผลประโยชน์ และการรวมกลุ่มของประชาชน โดยไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังที่ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยได้ร่วมมือกันสร้างโรงเรียนเพื่อให้ชาวมุสลิมเรียนทั้งสังคมภายนอกพร้อมกับการดำรงรักษาหลักการของศาสนาอิสลาม เป็นวิถีชีวิตที่มีความสงบสุข

ในด้านอัตลักษณ์ มรดกภูมิปัญญาและวิถีวัฒนธรรมอิสลามของชาวมุสลิมบางกอกน้อยยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการทางศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด อัตลักษณ์ของชาวมุสลิมสะท้อนผ่านการวิถีการดำรงตน ทั้งการแต่งกายของชายและหญิงที่ยังคงวัตถุประสงค์สำคัญคือการปกปิดสิ่งอันพึงละอาย ป้องกันไม่ให้ส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายเป็นเหตุปัจจัยนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่าง

กัน ไม่นำมาซึ่งความเสื่อมเสีย ความไม่ติงาม ที่สำคัญคือความเหมาะสมกับสภาพการณ์แห่งการดำรงตน ดังนั้น อิทธิพลหรือความนิยมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยจึงไม่มีพลังเพียงพอที่จะปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์การแต่งกายของชาวมุสลิมบางกอกน้อยได้มากนัก นับได้ว่าพลังทางศาสนายังมีความเข้มแข็งเพียงพอต่อการต้านทานกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยที่มีถิ่นที่อยู่รายรอบไปด้วยสังคมเมืองหลวงและแหล่งรวมของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งยังต้องปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาาร่วมกันในรอบวัน ช่วงชีวิต ฯลฯ การแต่งกายของชายและหญิงที่ยังดำรงความเป็นวัฒนธรรมมุสลิมอย่างเข้มข้นและชัดเจน อัตลักษณ์สำคัญอีกประการหนึ่งของชาวมุสลิมบางกอกน้อยก็คือ การให้ความสำคัญกับการประกอบกิจกรรมทางศาสนาของตน วิถีแห่งการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาอิสลามยังคงมีความเข้มข้นอยู่ในพื้นที่ เช่น การละหมาดวันละ 5 เวลา การละหมาดในวันศุกร์ พิธีกรรมในรอบวัน พิธีกรรมในรอบปี พิธีกรรมในช่วงชีวิต พิธีกรรมเหล่านี้ยังคงมีการประพฤติปฏิบัติกันอย่างจริงจังและมีการปลูกฝังเพื่อการสืบต่อกันเรื่อยมา ที่สำคัญการแสดงออกด้วยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวมุสลิมบางกอกน้อยไม่เพียงเป็นการแสดงอัตลักษณ์ของตนเท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างพื้นที่ทางสังคมที่อยู่ในรูปของสิทธิและเสรีภาพในการแสดงออก

ความพยายามในการธำรงอัตลักษณ์ของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยที่ปรากฏได้อย่างชัดเจนตั้งแต่อดีต คือ การกราบบังคมตุลาฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระราชทานพื้นที่สร้างโรงเรียนสอนศาสนา อาคารมัสยิดหลังใหม่ ภายหลังได้รับความเสียหายเมื่อคราวสงครามมหาเอเซียบูรพา และชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยได้ก่อสร้างโรงเรียนราชการุญที่บางยี่ขัน การซื้อที่ดินและสร้างโรงเรียนอนุชนบางกอกน้อยโดยร่วมมือกันภายในชุมชนโดยไม่ต้องพึ่งพาราชการ เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการธำรงอัตลักษณ์ความเป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามของมุสลิมบางกอกน้อยทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามมรดกภูมิปัญญาที่สำคัญของชาวมุสลิมบางกอกน้อย คือ การทำที่นอนที่ได้รับผลกระทบ การลดลงของการทำที่นอนนุ่นที่ผู้บริโภคนั้นไปซื้อที่นอนที่ผลิตจากวัสดุอื่นๆ แทนทำให้ไม่สามารถปรับตัวกับการแข่งขันทางการค้าได้ ส่วนหนึ่งมาจากการมีคุณธรรมที่สืบเนื่องมาจากหลักการของศาสนาอิสลามคือการผลิตสินค้าที่ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค ทำให้กระทบต่อการประกอบอาชีพที่หากไม่เป็นไปตามหลักการทางศาสนาได้ ก็เลือกที่จะเลิกดำเนินกิจการ เพื่อดำรงความดีงามของชุมชน จึงเหลือผู้ผลิตภายในชุมชนเพียงแห่งเดียว โดยยังคงรักษาชื่อเสียงที่ชาวมุสลิมได้พยายามร่วมกันรักษาไว้ ที่นอนบางกอกน้อยจึงยังคงอยู่ได้จากความเชื่อมั่นของผู้บริโภคต่อไป

นอกจากนี้ อาหารของชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่เป็นหลักฐานสำคัญคือมรดกภูมิปัญญาที่สำคัญและสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นมุสลิมได้เป็นอย่างดี คืออาหารที่ถูกดัดแปลงตามหลักการของศาสนาอิสลามและมีความหมายทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม ทั้งรสชาติ รูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะ อัตลักษณ์ดังกล่าวยังมีความโดดเด่นทั้งอาหารในวันสำคัญในชีวิตและในกิจกรรมทางศาสนา นอกจากนี้อาหารของชาวมุสลิมบางกอกน้อยยังสะท้อนถึงประวัติศาสตร์สังคมที่เก่าแก่ ที่เน้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีอาหาร เครื่องมือหรือเครื่องเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างเข้มแข็ง

วิถีวัฒนธรรมอิสลามของชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่ยังคงเด่นชัดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันดังกล่าวเป็นวิถีชีวิตที่กำหนดตามหลักการทางศาสนา อันมีที่มาจากพระเจ้าอัลลอฮ์ (สุบหฺ) ดังปรากฏเป็นบทบัญญัติทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อที่ให้ปฏิบัติอยู่ในคัมภีร์อัลกุรอาน และจากนบีมุฮัมมัด (ศ็อล) ทั้งที่เป็นวจนะคำสอนและจริยวัตรที่ท่านปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2543: 8-9) นับได้ว่าวิถีแห่งศาสนาอิสลามได้แทรกซึมอยู่ในวิถีการดำรงตนทั้งการประกอบอาชีพ การประกอบศาสนกิจ การศึกษา หรือแม้แต่ความเป็นสังคมมุสลิม นับได้ว่าวิถีวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยเป็นวิถีวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานของศาสนาอิสลาม และถือเป็นพลังทางสังคมที่สำคัญในการปรับตัวเข้ากับ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งพลังต่อต้านและพลังในการปรับเปลี่ยน

ประเด็นที่น่าสนใจคือมุสลิมบางกอกน้อยเลือกที่จะรับเอาแนวคิดและวัฒนธรรมของสังคมกลุ่มใหญ่หรือชาวยุโรปเข้ามาปรับกับตนเองเพื่อการดำรงอยู่ ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งโลกทัศน์การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

ความเจริญของบ้านเมืองที่ส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพของชุมชนอย่างเห็นได้ชัด ความสำคัญของชุมชนจากอดีตที่เคยเป็นศูนย์กลางทางการค้า เป็นชุมชนริมน้ำที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจกลายเป็นเพียงชุมชนที่อยู่อาศัย ความสำคัญทางเศรษฐกิจของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อการค้าขายเริ่มเปลี่ยนจากริมน้ำเป็นบนบก แม้จนปัจจุบันกระแสของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ยังคงเหลือต่อเนื่องตลอดเวลา สิ่งสำคัญคือสภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ต่างกันระหว่างชุมชนภายนอกและชุมชนมุสลิมบางกอกน้อย อันเกิดมาจากเงื่อนไขทางสังคมที่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่าสังคมของชาวมุสลิมจะเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใดเงื่อนไขสำคัญคือกรอบของศาสนาอิสลามที่ได้กำหนดวิถีแห่งการดำรงตนที่ติงามเอาไว้แล้วอย่างชัดเจน ซึ่งต่างจากชุมชนอื่น ดังเช่นชุมชนชาวพุทธที่บริบทของศาสนาและกรอบทางสังคมเปิดกว้างมากกว่า ดังนั้น ชุมชนมุสลิมจึงยังคงมีวิถีชีวิตที่สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมไว้ได้อย่างชัดเจน ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในเรื่องที่อยู่นอกเหนือการกำหนดหรือควบคุมของชาวมุสลิม

นอกจากการยึดมั่นในศาสนาอิสลามที่เป็นพลังในการดำรงตนแล้ว ศาสนาอิสลามยังเป็นแนวทางที่ทำให้ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยสามารถดำรงตนดำรงวิถีแห่งมุสลิมในท่ามกลางสังคมที่ต่างกันได้อย่างสง่างาม ผ่านกระบวนการทัศน์ที่ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่นำมาซึ่งปัญหา หากแต่ยอมรับในการเปลี่ยนแปลงนั้นตามความเป็นจริง ในขณะเดียวกันก็มองว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นความท้าทายและเป็นแบบทดสอบที่มุสลิมต้องปฏิบัติตนเพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งผลจากการศึกษาก็พบว่า กระบวนทัศน์สำคัญของชาวมุสลิมบางกอกน้อยที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงคือการปลูกฝังแนวคิดและหลักการของศาสนาอิสลามอันเป็นศูนย์กลางแห่งวิถีของมุสลิมไว้ในระบบการศึกษาที่มีอยู่ตลอดช่วงชีวิต นอกจากนี้การปฏิบัติศาสนกิจอย่างเคร่งครัดตลอดช่วงชีวิตก็เป็นอีกกระบวนทัศน์หนึ่งในการทบทวน สืบค้น ตรวจสอบความศรัทธาของตนเองที่มีต่อศาสนาว่าตนเองได้ประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องติงามแล้วหรือไม่

สรุปได้ว่า การดำรงความเป็นชุมชนมุสลิมบางกอกน้อยที่แวดล้อมไปด้วยบริบทของความแตกต่างทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ ความคิดความเชื่อ และวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา มีหลักการสำคัญคือหลักความศรัทธาและการประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ได้สร้างอัตลักษณ์ “ชุมชนมุสลิมบางกอกน้อย” หรือกลุ่มคนที่มีนบถือศาสนาอิสลามได้อย่างสง่างามในฐานะที่เป็น “คนไทยมุสลิม”

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากผลการวิจัย

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำผลการศึกษาดังกล่าวไปใช้ประโยชน์เพื่อสร้างมูลค่าที่อาจอยู่ในรูปของการศึกษา วัฒนธรรมหรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อความเข้มแข็งในความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทย

2. ควรจัดพิมพ์เป็นหนังสือหรือจัดทำสื่ออิเล็กทรอนิกส์เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลชุมชนและเผยแพร่ต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยในประเด็นพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนมุสลิมที่มีถิ่นที่อยู่เป็นชุมชนในจังหวัดต่างๆ

2. ควรศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้เหล่านี้ให้เกิดเป็นมูลค่า เช่นการท่องเที่ยว เป็นต้น รวมถึงเพื่อการอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. (2545). *การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำลุ่มเมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการวางผังเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กฤษมา รัชชมนี. (2450). *100 ปี ราชอาณาจักร*. กรุงเทพฯ: สหพัฒนการพิมพ์.
- _____. (2554). *ราชอาณาจักรบางยี่ขัน*. กรุงเทพฯ: สหพัฒนการพิมพ์.
- _____. (2555). *อาหารในสำรับมุสลิมบางกอกน้อย*. กรุงเทพฯ: สหพัฒนการพิมพ์.
- พรพรรณ ศรีศิริรัตน์. (2549). *ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา-พ.ศ.2516*. สารนิพนธ์. การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พาริต มัสอูดี. *เจ้าของโรงงานผลิตที่นอนบางกอกน้อย ทายาทผู้ผลิตที่นอนบางกอกน้อย และนายกสมาคมอัล อิศลาหฺ สมาคม*. (2560, 19 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- สนิท สมัครการ. (2538). *การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค/12 เรื่อง *สุเหร่าแขกที่จะต้องทำทางรถไฟเมืองเพชรบุรี* [30 เม.ย. 119 – 20 ม.ค. 126]
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2530). *คุณภาพและคุณธรรมในการพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2541). *กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี. วารสารสงฆานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 4(1): 63-78.
- _____. (2543). *การถ่ายทอดวัฒนธรรมอิสลามของครอบครัวชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด และดนัย มุ้สา. (2541). *การพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- อนันต์ เกตุวงศ์. (2533). *การบริหารการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อัล-อิสลาหฺ สมาคมบางกอกน้อย. (2547). *อัล-อิสลาหฺสมาคม เอกสารอันดับพิเศษ ปีที่ 73 รอมฎอน 1425 ตุลาคม 2547*. กรุงเทพฯ: จิรัชการพิมพ์.

Translated Thai References

- Al-Islah Samakom Bangkok Noi. (2004). *Al-Islah Samakom. Special document Vol. 73 Ramadan 1425 October 2004*. Bangkok: Jiraruch Printing. (in Thai)
- Kedwong, Anan. (1990). *Development Administration*. Bangkok: Thammasat University. (in Thai)
- Masudi, Farid. Owner of mattress factory at Bangkok Noi, descendants of the mattress producers at Bangkok Noi and Association President of Al-Islah Samakom. (2017, 19 May). Interview. (in Thai)
- Wittayakomalerd, Kitisak. (2002). *The Change of Settlement Pattern from Water-based Community to Land-based Community at Thonburi*. Master Thesis of Urban and Regional Planning Program in Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Raksamane, Kusuma. (2012). *Food for Muslim Bangkok Noi*. Bangkok: Saha Phatthana Printing. (in Thai)
- _____. (2011). *Rachakarun Bangyeekan*. Bangkok: Saha Phatthana Printing. (in Thai)
- _____. (1907). *100 years Rachakarun*. Bangkok: Saha Phatthana Printing. (in Thai)
- Srisirirat, Pornparn. (2006). *Importance of community of Bangkok Noi Canalside since Ayutthaya Period to 2516 B.E.* Master Thesis of Education Program in History, Graduate School, Srinakharinwirot University. (in Thai)
- Samakarn, Sanit. (1995). *The Change in Culture and Social Development*. Bangkok: National Institute of Development Administration. (in Thai)
- Sanyawiwat, Sanya. (1987). *Quality and Moral for Country Development*. Bangkok: Chao Phraya Printing House. (in Thai)
- Jitmuad, Saowanee. (2000). *The Transfer of Islam Culture of Thai Muslim Family in Bangkok*. Bangkok: Office of the National Culture Commission, Ministry of Education. (in Thai)
- _____. (1998). Muslim Ethnic Group in Thonburi. *Songklanakarin Journal of Social Sciences and Humanities*. 4(1): 63-78. (in Thai)
- Jitmuad, Saowanee; & Musa, Danai. (1998). *Social Development of Ethnic Group: Thai Muslim*. Research report of the Office of the National Culture Commission, Ministry of Education. (in Thai)